

קין, הבל ועגלה ערופה

ראשי פרקים

- א. הפסוקים
- ב. השאלות
- ג. ההקבלות הלשוניות
 - 1. האדמה
 - 2. הנפילה
 - 3. השדה
 - 4. "לא נדע מי הכהו"
- ד. הקשר הענייני
 - 1. הרצון לזעזע
 - 2. עקרון האחריית העקיפה
 - 3. סיבת הרצח
- ה. סיכום

★ ★ ★ ★ ★

א. הפסוקים

בתחילת פרק כא של ספר דברים, מבארת התורה את דיני העגלה הערופה. לאחר הפסוק הראשון, שבו היא מתארת לנו את המקרה, עוברת התורה לפירוט ההלכות, וניתן להבחין בתהליך בן חמישה שלבים:

1. "זקניך ושופטיך", כלומר חלק¹ מחברי הסנהדרין הגדולה שבירושלים, יצטרכו לבוא עד למקום האירוע – הם בעצמם, מדגישה הגמרא,² ולא שלוחיהם.
2. תפקידם הוא אך ורק "למדוד", ולברר מהי העיר הקרובה יותר אל החלל. על כן

1. חמישה שופטים: "זקניך – 2, ושופטיך – 2, ואין ב"ד שקול – מוסיפין עליהם עוד אחד" (סוטה מד).

2. סוטה מה,א.

- מוסיפה הגמרא,³ "שאפילו נמצא בעליל (שהחלל קרוב יותר) לעיר (מסוימת, בכל זאת), היו מודדין. שמצווה לעסוק במדידה."
3. זקני העיר הקרובה אחראים למצוא עגלה מיוחדת ("אשר לא עובד בה, אשר לא משכה בעול"⁴), להורידה לנחל איתן ("אשר לא יעבד בו ולא יזרע"⁵) ולערוף אותה שם.
4. זקני העיר רוחצים את ידיהם על העגלה בנחל ואומרים: "דינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו".
5. הכהנים⁶ מוסיפים: "כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל".

ב. השאלות

שאלות רבות מעורר לימוד פרשת העגלה הערופה, ובמסגרת זו נסתפק בהצגת שלש מדות:

1. למה יש צורך להטריח חברי הסנהדרין הגדולה, שעוסקים בדרך כלל בענינים העומדים ברומה של האומה כולה, ולבקשם לבא לטפל ברצח מקומי, כאשר כל בית-דין של 23 חברים מוסמך לדון בדיני-נפשות?
 2. למה צריכים למדוד גם כאשר ברור לעין מהי העיר הקרובה יותר לחלל?
 3. למה עורפים את העגלה ולא שוחטים אותה כפי שמקובל בשאר דיני הקרבנות?⁷
- המפתח להבנת הפרשה כולה נמצא לדעתנו בפסוק הראשון: "כי ימצא חלל בארמה, אשר ה' אלוקיך נותן לך לרשתה, נפל בשדה לא נודע מי הכהו". הביטויים "ארמה", "נופל", "בשדה", אומרים דרשני. האם מתאים לדבר על "נפילת" החלל? האם אי אפשר היה לוותר בכלל על הביטוי "נופל בשדה" ולהסתפק ב"כי ימצא חלל בין שתי ערים"? והאם אין מקום להחליף את המונח "ארמה" במונח "ארץ", הרי הכוונה היא לארץ "אשר ה' אלוקיך נותן לך לרשתה".⁸
- יתכן שגם חז"ל הרגישו בקושי שבפסוק, היות והם מוצאים בכל אחד מהביטויים

3. שם.
4. דברים כא.ג.
5. דברים כא.ד.
6. כך מפרשים חז"ל, למרות שלפי פשוטו של מקרא לא מוכרח שאכן הכהנים הם שיגידו את התפילה הזאת (תעי' סוטה מו.א).
7. ובלשון חז"ל: "זאת בעריפה, ואין אחרת בעריפה" (חולין כד.א).
8. כ"ט פעמים נזכרת בתורה הירושה בקשר לארץ ישראל. רק ב"ט מתוכם מעריפה התורה לדבר על "הארמה", ולא על "הארץ".

הנ"ל בסיס לחדוש הלכתי.⁹ לעניננו, נציין רק שארבעה מוטיבים מרכזיים מרכיבים את הפסוק הזה: האדמה; הנפילה; השדה; וזהותו הבלתי מוכרת של הרוצח ("לא נודע מי הכהו"). כל אחד מארבעת המוטיבים של הפסוק, ובודאי הצטברות ארבעתם בתוך פסוק אחד, מראים על כוונת התורה להצביע על קשר בין פרשה זו לפרשת רצח אחר, הראשון שבו רציחות האנושות, הלא היא פרשת קין והבל.

ג. ההקבלות הלשוניות

1. האדמה

שש פעמים בפרשת קין והבל מדובר על האדמה, וכל פעם בקשר לקין: לציון משלח ידו (עובד אדמה), לתאור קרבנו (מפרי אדמה), להוכחת אשמתו (קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה), לקללתו (ארור אתה מן האדמה), לענישתו (כי תעבוד את האדמה), ולהבעת צערו (הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה). נראה שלאדמה יש לפחות שני תפקידים סמליים בפרשת קין. מצד אחד, עובד האדמה נתפס כמקצועו של הרוצח, בניגוד לרועה הצאן, עיסוקו של הנרצח. וכפי שמציין הרב הירש¹⁰: "אין התורה אומרת (על קין והבל) דבר, מלבד ההבדל במשלח ידם. ומכאן שהבדל זה רומז להבדל של תכונה ואופי". בין התכונות המתגלות ביותר אצל החקלאי (שלא הגביל את עצמו ע"י המצוות החקלאיות של התורה), מונה הרב הירש את ההכרה העצמית ואת גאוות הקנין, הרי "החקלאות דורשת את כל כוחותיו הגופניים של האדם!" אחרים¹¹ הבחינו, ובצדק, בעבודת האדמה מידה לא מבוטלת של אלימות: "יש בעצם עבודת האדמה מן האלימות, לגבי האדמה לפחות, זה לא מה שהיא נותנת מרצונה: יש להוציא ממנה, יש לחתוך בה, לחפור בה". ומן הצד השני, אין האדמה ממהרת לקבל את דמו של הבל לאחר הרצח ולכסות אותו. דמיו של הבל אינם נספגים מיד באדמה: "קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה". כאילו, מסרבת האדמה להיות השותפה של הרוצח במחיקת סימני הרצח.¹² רק מאוחר יותר היא תסכים לקבל את דם הקרבן ("אשר פצתה את פיה"). ההיסוס הראשוני היה חשוב כדי לזעוק את זעקתו של הבל, וכדי להראות שאין בכוונתו של עולם הטבע לעבור בקלות לסדר היום לאחר חריגה כה בוטה מחוקי

9. "באדמה – ולא טמון; נופל – ולא תלוי באילן; בשרה – ולא צף על פני המים" (עיין סוטה פרק ט משנה ב).

10. פירוש הרב הירש על בראשית ד, ב.

11. פרופ' ישראל אלדד בספרו הגיונות מקרא עמ' 24.

12. והשווה עם המדרש: "לעלות למעלה לא היתה יכולה, שעדיין לא עלתה לשם נשמה: ולמטה לא היתה יכולה לירד, שעדיין לא נקבר שם אדם. והיה דמו מושלך על העצים ועל האבנים" (בראשית רבה, כב).

הטבע. מאידך, חשיבותה של ההשלמה המאוחרת של האדמה מראה על רצונו של עולם הטבע להמשיך להתקיים. אין סיכוי להמשך קיומו של העולם, אם הוא לא ישתדל "לשכוח" במידה מסוימת את המעשה החמור. אולי זאת היא כוונתו של רבי אליעזר בן פדת, על פיו, עופות השמים וחיות טהורות, הם שקברו את הבל, "ונתן להם הקב"ה שכרן שתי ברכות שמברכים עליהם: אחת לשחיטה, ואחת לכיסוי הדם"¹³ – כלומר, נציגי הקיום, העופות שבשמים והחיות שבארץ, משכנעים את האדמה לכסות בסופו של דבר את דמו של הבל! החיים חייבים להמשיך!

2. הנפילה

פניו של קין "נפלו" (פסוק ה'), וה' מנסה לשכנע אותו שאין סיבה שלא ישא שוב את פניו ("למה נפלו פניך? הלא אם תיטיב שאת..."). נפילתו של קין וסירובו (או איד יכולתו) לחזור ולשאת את פניו שנפלו היו הגורם המיידית לרצח. יש בנפילה קונוטציה של הפתעה. אם קין היה מצפה לכך שה' יקבל רק את מנחת הבל, ייתכן ולא היו נופלות פניו. אבל החלטת ה' "נפלה" עליו בלי הודעה מוקדמת. "נפילת" החלל בשדה מראה אם כן על רצח בלתי-מתוכנן,¹⁴ או לפחות על בהלה מסוימת של הרוצח, שכנראה ברח מיד לאחר הרצח – "נופל ולא תלוי באילן", בלשון המשנה. כלומר: הרוצח לא בחר את דרך הרציחה בדם קר ובמחשבה תחילה, אלא ראה את רעהו, התנפל עליו והרגו (או נהרג על ידו לאחר שהשתמש הנתקף בזכותו להגנה עצמית). ייתכן שגם מי שמצא את החלל, לא צפה לראותו כך, פתאום, באמצע הדרך, "נופל" עליו בשדה. גם לחברה כולה, מציאת החלל היתה הפתעה לא צפויה. האם ההלכה אינה גורסת ש"משרבו הרצחנים" (כלומר: לאחר שהמעשה נהיה צפוי מדי) בטלה עגלה ערופה?

3. השדה

בניגוד לאדמה, אין המילה "שדה" חוזרת על עצמה פעמים רבות בפרשת קין והבל. היא אינה מופיעה אלא פעם אחת בלבד, אך במקום כה מרכזי של הספור, עד שאי אפשר להתעלם ממנה: "ויהי בהיותם בשדה, ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגו" (ד, ח). כפי שהסברתי לגבי האדמה, אין ספק שגם ל"שדה" יש בתורה קונוטציה של אלימות.

13. בראשית רבה, שם.

14. סיבת הרצח המשווערת לפי חז"ל היא שאיש לא יצא מן העיר להרוג בכוונה תחילה, אלא כאשר לא נמצא איש שאירח אותו, יצא לשדה ותקף את רעהו מתוך רעב ללחם, ואז הרג או נהרג לפי הגרסאות.

השדה הוא מקום ההפקר, ששם אין מי שישמע לקולה של האשה הנאנסת: "כי בשדה מצאה, צעקה הנערה המאורשה ואין מושיע לה" (דברים כז, כה). בניגוד ל"עיר", לא הגיעו בני המושב לשדה בהמוניהם, ולכן לא הצליחו להעניק תחושת בטחון למטייל בו לברד¹⁵ (מצער להזכיר שבתקופתנו, גם – ואולי בעיקר – בעיר הגדולה, התערער הבטחון האישי עד כדי כך שמסוכן הוא להסתובב בה לבד בשעות מסוימות של היום...).

תפקידו של היהודי הוא לצמצם עד כמה שניתן את שטח ההפקר המוסרי ולהביא את השכינה ל"שדה", כפי שהראה לנו יצחק אבינו שיצא "לשוח בשדה"¹⁶. כל עוד לא נצליח בכך, יהיה חשש שבכל פעם שימצאו שני אחים לבדם "בשדה", יקום איש על רעהו על מנת להרגו.

4. "לא נודע מי הכהו"

הרי "אם נודע מי הכהו, אפילו אחד בסוף העולם (יודע), לא היו עורפים"¹⁷ אמנם, אצל קין, זהותו של הרוצח ידועה היטב, ואינה מוטלת כלל בספק. ובכל זאת, גם ה' וגם קין מתנהגים כאילו אינם יודעים מי הכהו! "אי הבל אחיך?" שואל ה', וקין משיב לו: "לא ידעתי". על אי-הבהירות המדומה הזו לגבי רוצחו של הבל ועל השלכותיה, נחזור בהמשך.

ד. הקשר הענייני

אין ספק כי "דחיסת" ארבעה מוטיבים אלה בתוך פסוק אחד, איננה יכולה שלא להזכיר לקורא בפרשת עגלה ערופה את פרשת קין והבל. למה רצתה התורה לקשור בין שתי פרשיות אלה ע"י ההקבלות הלשוניות הנ"ל? מהו הקשר הענייני שביניהן, ומהו מוסר ההשכל הניתן להסיק ממנו?

נראה שיש לפחות שלש נקודות קישור בין שתי הפרשיות:

1. הרצון לזעזע

רציחתו של הבל מזעזעת אותנו – ראשית, זהו הרצח הראשון בכל הזמנים;

15. ועיין בספרי על פרשת הנערה המאורשה: "יכול בעיר חייבת, ובשדה פטורה? תלמוד לומר: 'צעקה ואין מושיע לה' – הא יש לה מושיע, בין בעיר ובין בשדה, חייבת; ואם אין לה מושיע, בין בעיר בין בשדה, פטורה". אכן, לא נתפסו המונחים "עיר" ו"שדה" ע"י חז"ל אלא כאב-טיפוסים למקום מיושב ו"תרבותי", ולמקום מבודד והפקר. ולכן פסק הרמב"ם: "כל הנבעלת בשדה הרי זו בחזקת אנוסה, ודנין אותה כאנוסה, עד שהעידו העדים שברצונה נבעלה" (הל' נערה בתולה א.ב.). כלומר: השדה הוא בחזקת מקום הפקר שאין בו מושיע.

16. כלומר, להתפלל, להביא לשם את יראת ה' (עיין בראשית כד, סג ורשיי שם).

17. טוטה מו.א.

שנית, מדובר ברצח אח; ושלישית, אלה היו שני האחים הראשונים באנושות כולה! ואין הקורא יכול להתעלם מן התחושה הקשה שהתורה מציגה את הכשלון שביחסים בין האחים כנורמה, ואת הצלחת פיתוח קשרי אהבה ואחבה כחריג! הרי לו רצח האח הראשון היה מתרחש לאחר נסיונות רבים ומוצלחים של יצירת מערכת יחסים תקינה בין אחים, הדבר היה שונה לגמרי. אבל כאשר אחד האחים הראשונים של ההיסטוריה הורג את אחיו, מה יכול להסיק מכך הקורא אודות סיכויי האחוה בעולם?

תחושה קשה זו מתחזקת עד סוף ספר בראשית. יחסי אברהם-לוט,¹⁸ יצחק-ישמעאל, יעקב-עשיו, יוכיחו! שלא לדבר על יחסי יוסף ואחיו, ועל המאמץ הממושך הקשה שהיה נחוץ לכל הצדדים כדי לעבור ממצב של "ולא יכלו דברו לשלום"¹⁹ למצב של "ואחרי כן דברו אחיו אתו".²⁰

בנגוד לכך, קל מאוד להשאיר אדיש במקרה שחלל אנונימי נמצא בשטח הפקר, כלומר אפילו לא במקום מגורי. הרי אם אינני מכיר את הרוצח, ומן הסתם גם הנרצח אינו מוכר לי,²¹ ואין לי גם קשר למקום הרצח, למה לי להתרגש נוכח מציאתו של החלל?

דרך ההקבלה הלשונית בין שתי הפרשיות רצתה התורה להבהיר: רצח הוא רצח. וכשם שהזועזועת כששמעת על רצח הבל ע"י אחיו, כך עליך להזדעזע בשמעך על החלל שנמצא בשדה. הרוצח נפש אחת, כאילו רצח עולם מלא. ואם קשה לך להתרגש ולהזדעזע, תעזור לך התורה להלחם נגד האדישות ונגד תוצאתה הרת-האסון: הכהית-החושים לנוכח הפשע.

לצורך זה, נצטוונו לקיים טקס רשמי מרשים ביותר. המעמד הוא גרנדיוזי: השתתפותם של חברי הסנהדרין הגדולה מעניקה לטקס מימד לאומי ממשי. עצם המדידה, שמטרתה איננה לברר מהי העיר הקרובה לחלל, אלא "מצוה לעסוק במדידה", מוסיפה לאווירה הרשמית: מטרת המדידה היא המדידה עצמה. אם חברי הסנהדרין הגדולה עצמם (ולא שלוחיהם!) נוטשים את עיסוקיהם הרגילים כדי לעסוק במדידה פשוטה וקלה, אות הוא שהדבר ראוי לתשומת לבו של כל העם. גם הכהנים ותפילתם, גם זקני העיר והמתת העגלה, הכל נעשה כדי להרשים את

18. שאמנם לא היו אחים אלא רק קרובי משפחה, ובכל זאת עליהם נאמר: "כי אנשים אחים אנו" (בראשית י"ח).

19. בראשית ל"ב.

20. בראשית מ"ט.

21. לפי הבנת חכמי בבל, יש חשד שהנרצח הוא זה "שפטרנדהו בלי מזון ובלו לויה", ועל כן צריכים זקני העיר להטיר את החשד ולהצהיר שלא כך היה. ומכאן שזהותו של הנרצח אינה ידועה לצבור. בירושלמי החשד הוא שהרוצח הוא זה "שפטרנדהו בלי מזון ובלו לויה". ועיין בפירושו הרב הי"ש (כ"א, ז), המנסה להוכיח צדקתה של הגישה הבבלית. ועיין גם רמב"ם הל' רוצח ושמיירת הנפש ט"ג, המביא את גירסת הבבלי.

הצבור, כדי שיידע שקרה מעשה חמור שאין לעבור עליו בשתיקה. ואולי עצם הטקסיות יכול גם הוא לעזור לקידום החקירה – אולי יזכרו עדים בפרט חשוב? אולי הרוצח בעצמו יתחרט ויתגלה?²²

מטרת הזעזוע היא גם זו העומדת מאחורי ביטול הטקס במקרה שברור לכל שהיא לא תושג. כבר הזכרנו, ש"משרבו הרצחנים, בטלה עגלה ערופה", כלומר: זעזוע הצבור הינו פועל יוצא של חריגת הטקס מהמקובל. אם במקום להיות חרף-פעמי, אנו נאלצים לחזור עליו בתדירות גבוהה, ברור שהוא יאבד את אופיו המרשים, ולכן מוטב לבטלו.

2. עקרון האחריות העקיפה

אחד מהמסרים העיקריים של פרשת עגלה ערופה הוא הדגשת רעיון האחריות העקיפה. אין חולק על כך שבמקרה של רצח, יש רק אשם יחיד: הרוצח. בפני כל אדם עומדת הבחירה החופשית, ורגע לפני מעשה הרצח הוא עדיין ריבוני להחלטותיו, ורק ברצונו תלויה ההחלטה להרוג, או לתת לחיות (כפי שנאמר אצל קין: "ואתה תמשול בו").

אלא שהחברה איננה יכולה להסתפק במציאת הרוצח, בהעמדתו לדין ובהטלת העונש. מסביב לאשם, ישנם מעגלים של אחראים אחרים. כל מי שבאחריותו (או ביכולתו) למנוע מצוקה נפשית או כלכלית של הכלל או של הפרט, וכל מי שבאחריותו (או ביכולתו) להעניק לפרט או לכלל ערכים חינוכיים מוסריים, חייב לאחר כל רצח, לערוך חשבון נפש, ולבדוק אם אמנם ידיו לא שפכו את הדם, ועיניו לא ראו!

בפרשת העגלה הערופה מעורבותם של גורמים שונים, המייצגים את החברה, מרחיבה את מעגל ה"אחראים העקיפים": חברי סנהדרין הגדולה, הכהנים, זקני העיר, ולבסוף, העם כולו ("כפר לעמך ישראל") נוטלים חלק בחשבון הנפש הקולקטיבי הזה.

ברצח הבל, הוצגה לראשונה שאלת האחריות העקיפה ובצורה ברורה. קין הוא האשם היחיד, אך איננו האחראי היחיד. אולי הוריו (שנעלמים לגמרי מכל הפרשה!) היו צריכים להיות מעורבים יותר במה שקרה; אולי הבל היה צריך לעשות את הצעד הראשון, ולהביק את המצוקה הנפשית של אחיו; ואולי גם הקב"ה בכבודו ובעצמו ...

22. מעניין, שבתקופתנו הטלוויזיה הישראלית ממלאת את תפקיד טקס העגלה הערופה בהקרנת התכנית "בשידור חוקר". במתן פומביות לפשעים חמורים, משיגים שתי מטרות: מוציאים את הציבור מאדישותו, ומבקשים ממנו לגלות מעורבות: מאפשרים קידומה של חקירה, שער כה היתה במבוי סתום ("לא נודע מי הכהו"). מבחינה זו, "בשידור חוקר" היא העגלה הערופה של היום!

אם אפשר להתבטא כך. זה לפחות מה שטוען קין כלפי ה': "השומר אחי אנוכי?!" מי אמור לשמור על סדר העולם, אם לא הקב"ה עצמו? רבי שמעון בר יוחאי הוא זה שיעזר להגיד זאת כמעט מפורשות (למרות הקדמתו הזוהירה):

קשה הדבר לאמרו, ואי אפשר לפה לפרשו – לשני אתליטים שהיו עומדים ומתגוששים לפני המלך. אילו רצה המלך – פרשם. ולא רצה המלך לפרשם, התחזק אחד על חברו והרגו. והיה מצוח: יתבקש דיני לפני המלך. כך: "קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה. אם הקב"ה היה מסכים לסטות מעקרון איה ההתערבות בהחלטותיהם החופשיות של בני האדם, האם לא היה יכול למנוע את כל הרציחות שבעולם? והאם במקרה של קין, אין לו גם חלק באחריות להופעת השנאה והקנאה בלבו של קין (סיבות העדפת מנחתו של הבל אינן ברורות ואינן מפורשות דיין בפסוקים, והדבר כמובן אינו מקרי)? והאם אין בו יד ביכולתו של בן-אנוש לחוש ברגשות מסוכנים כמו הכעס ("יחור לאפו מאד") או התיסכול ("ויפלו פניו") וביכולת כל אחד מאתנו ליטול את נשמתו של השני?

"אחריות" זו אינה גורעת, כמובן, מאומה מאשמתו של הרוצח – היית יכול למשול ביצרך, לכן היית חייב לעשות כך. ובכל זאת, מראה לנו התורה בעצם הצגת השאלה, שאין אנו רשאים להתעלם מבדיקת מידת אחריותנו בפני כל פשע. "קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה" – "אליך" לא נאמר (למרות שכוונת הפסוק היתה להכשיל את נסיונו של קין להתחמק מאחריותו) אלא "אלי" – כלומר, אני מוכן לקבל חלק מטעונותיך; גם לי יש מידה מסוימת של אחריות ברצח הבל. ואם ניתן לדבר על האחריות העקיפה של בורא עולם,²³ מי האיש היכול לטעון על נקיון כפיו מול מומי החברה שאליה הוא משתייך?

3. סיבת הרצח

למה רצח הרוצח? גם לצורך שאלה זו ניתן להשוות בין שתי הפרשיות: לכאורה, המקרים שונים – בבראשית, סיבת הרצח ידועה: קנאה, כעס ותסכול. בדברים, היא אינה ידועה וגם אינה רלוונטית. דין העגלה הערופה יתקיים בכל סיבת רצח שהיא. אלא שכבר ראינו²⁴ באיזה כוון מנסים חז"ל להדריך אותנו בהבנת מה שהתרחש: אולי הכל נבע מכך שנכבדי העיר נתנו לזר לעזוב את העיר בלי לדאוג לו למזון

23. בנסיין לפתור את ה' מכל אחריות, המציאו הנוצרים את דמותו של השטן, המוצג על דם כאל מתחרה, המופקד לענייני הרע. ובכך הם סטו מן המונותאיזם היהודי הטהור. אנחנו לעומתם טוענים, שהוא ית' "יוצר אור ובורא חושך, עושה שלום ובורא רע" (ישעיהו מה,ו).

24. עיין הערה 21.

ולליווי. שם, בדרך, פגש איש, תקף אותו כדי לאכול, ונהרג ע"י המותקף (או שהרג אותו). חז"ל משערים אם כן, שהגורם לרצח היה בהסתגרותם של תושבי העיר, ובאי-רצונם לראות את הזר, לשאול בשלומו, ולהרתם לעזרתו. הפניית-עורף זו של תושבי המקום למצוקת הזולת מסומלת ע"י עריפת העגלה: נהרג איש על שסרבו להביט נכוחה בעיני הזר – המתת העגלה ע"י העריפה מראה, שאכן הפניית-עורף עלולה להרוג.

במקרה של קין והבל יש להבחין בין הסיבות העקיפות לרצח, שאותן כבר הזכרנו, לבין הגורם המיידיו והישיר. הקנאה, התסכול והכעס אינם מביאים בהכרח לרצח – ניתן לצאת ממצב נפשי זה ("הלא אם תיטיב שאת"), ובמקום שהיתה פעם שנאה יכולה לבוא אהבה (ופרשת יוסף תוכיח). אלא שכדי להגיע לכך, יש צורך בהידברות, בנסיון ליישב את הסכסוך. האם דברו קין והבל? הפסוק אומר: "ויאמר קין אל הבל אחיו, ויהי בדיוותם בשדה, ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו." מה אמר קין להבל, ולמה דבריו לא רשומים בפסוק? אמנם בעלי המדרש²⁵ השלימו את החסר, והציגו בפנינו אפשרויות שונות: יש מי שטוען, שהויכוח היה בנושא חלוקת הרכוש ("זה נטל את הקרקעות, וזה נטל את המטלטלין. זה אמר: חלוץ! וזה אמר: פרח!") יש מי שאומר, שהתווכחו סביב לנושא פולחני-דתי (שניהם אמרו: "בתחומי בית-המקדש יבנה"). ואחרים חושבים, שהתווכחו בשביל אישה (מי יזכה להתחתן עם חוה, או לפי שיטה אחרת, עם התאומה היתרה שנולדה עם הבל). המדרש אינו עוסק כאן בפרשנות – אין כאן תשובה על השאלה: "מה אמר קין להבל"? אלא על השאלה: "על מה ולמה נלחמים בני-אדם"? (ואכן, כל המריבות והמלחמות מקורן בסיכסוך כספיר-רכושני, בויכוח דתי-אידיאולוגי, או בפרשה על רקע רומנטי). אבל בעיקר, אין כאן תשובה על השאלה: למה לא כתוב בפסוק מה נאמר ביניהם?

יתכן לומר, שנאמרו דברים לא משמעותיים, ולכן הם אינם ראויים להכתב. אם היה נערך ויכוח של ממש, אולי קין לא היה רוצח את הבל. אבל אולי ניתן לומר, ש"ויאמר קין אל הבל" מראה רק שהיה רצון להידברות. היה לו לקין מה לומר להבל! הוא היה רוצה לשתף אותו בסערה הפנימית שבערה בתוכו. אלא שרגשות השנאה והקנאה היו כה חריפים, עד שלא הצליח להוציא מלה מפיו! "ויאמר קין אל הבל אחיו" – התקרב אליו כדי לומר משהו, אמנם במקום זאת: "ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו" – לומר לך שאם יש לך משהו לומר, ואינך מצליח להפוך את הרגשותיך למילים, יש חשש שהן תתורגמנה לשפה אלימה יותר.

ולכן, גם בפרשת קין, כמו בפרשת העגלה הערופה, אפשר היה למנוע את הרצח ע"י הידברות ופתיחות.

ה. סיכום

- בבואה להציג בפנינו את דיני העגלה הערופה משתמשת התורה במוטיבים המזכירים לקורא את פרשת קין והבל. מאחורי הקבלה זו עומדים שלשה שיקולים:
1. לחנך אותנו להגיב בחומרה ובזעזוע לכל פשע רצחני, גם האנונימי ביותר.
 2. להראות שחובת החברה לערוך חשבון־נפש, ולא להסתפק בחיפוש אחרי האשם הישיר, נובעת מעקרון האחריות העקיפה, שיסודותיו כבר הונחו ברצח הראשון בהסטוריה.
 3. להדגיש, שיש ביכולת ההידברות בין בני־אדם כח המסוגל להציל חי־אדם.